

Odnos nacionalnog i religijskog identiteta - rezultati društvenih istraživanja u Hrvatskoj

---

Antulov-Fantulin, Antonija

Undergraduate thesis / Završni rad

2024

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zadar / Sveučilište u Zadru**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:162:738218>

Rights / Prava: [In copyright](#) / [Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-11-23**

Sveučilište u Zadru
Universitas Studiorum
Jadertina | 1396 | 2002 |

Repository / Repozitorij:

[University of Zadar Institutional Repository](#)

Sveučilište u Zadru

Odjel za sociologiju

Preddiplomski sveučilišni studij sociologije
(dvopredmetni)

Zadar, 2024.

Sveučilište u Zadru

Odjel za sociologiju

Preddiplomski sveučilišni studij sociologije (dvopredmetni)

**Odnos nacionalnog i religijskog identiteta – rezultati
društvenih istraživanja u Hrvatskoj**

Završni rad

Student/ica:

Antonija Antulov-Fantulin

Mentor/ica:

Prof. dr. sc. Saša Božić

Zadar, 2024.

Izjava o akademskoj čestitosti

Ja, **Antonija Antulov-Fantulin**, ovime izjavljujem da je moj **završni** rad pod naslovom **Odnos nacionalnog i religijskog identiteta – s osobitim naglaskom na Hrvatsku** rezultat mojega vlastitog rada, da se temelji na mojim istraživanjima te da se oslanja na izvore i radove navedene u bilješkama i popisu literature. Ni jedan dio mojega rada nije napisan na nedopušten način, odnosno nije prepisan iz necitiranih radova i ne krši bilo čija autorska prava.

Izjavljujem da ni jedan dio ovoga rada nije iskorišten u kojem drugom radu pri bilo kojoj drugoj visokoškolskoj, znanstvenoj, obrazovnoj ili inoj ustanovi.

Sadržaj mojega rada u potpunosti odgovara sadržaju obranjenoga i nakon obrane uređenoga rada.

Zadar, 2.9.2024.

Odnos nacionalnog i religijskog identiteta – rezultati društvenih istraživanja u Hrvatskoj

Sažetak

U ovom završnom radu analizirano je pet ključnih akademskih istraživanja koja istražuju složene odnose između religioznosti, nacionalnog identiteta i političkih orijentacija u Hrvatskoj. Radovi su odabrani prema njihovoj relevantnosti za razumijevanje ovih tema u kontekstu hrvatskog društva, s naglaskom na korištenje kvantitativnih metoda i pozitivističkog pristupa. Svako istraživanje doprinosi specifičnom aspektu proučavanja, od promjena u odnosima religioznosti i nacionalnog identiteta kroz vrijeme do regionalnih razlika i stavova prema imigrantima. Kriteriji za odabir radova uključuju njihovu fokusiranost na promjene društvenih stavova tijekom posljednjih dvadeset godina, njihovu metodološku utemeljenost i teorijski pristup, te njihovu sposobnost da pruže relevantne uvide u dinamiku hrvatskog društva. Ovi radovi omogućuju sveobuhvatan pogled na međuodnos religioznosti, nacionalnog identiteta i političkih orijentacija, pri čemu regionalni kontekst, generacijske razlike i specifične društvene grupe (poput studenata) igraju ključnu ulogu u oblikovanju tih stavova. Analizom ovih radova naglašava se važnost daljnjeg istraživanja tih odnosa u suvremenoj Hrvatskoj kako bi se bolje razumjele društvene promjene i trendovi. U zaključku se sumiraju ključni uvidi iz svih radova, naglašavajući kako religioznost, nacionalni identitet i političke orijentacije ostaju međusobno povezani u hrvatskom društvu, pri čemu regionalne razlike, povijesni konteksti i generacijske promjene igraju ključne uloge. Rad također ističe nedostatke dosadašnjih istraživanja te sugerira područja za buduća istraživanja koja bi mogla dodatno rasvijetliti složene društvene odnose u Hrvatskoj.

Ključne riječi: nacionalni identitet, religijski identitet, nacionalizam, povijest, Hrvatska, religija, sociologija

The Relationship Between National and Religious Identity – Results of the Social Research in Croatia

Summary

This final paper analyzes five key academic studies that explore the complex relationships between religiosity, national identity, and political orientations in Croatia. The studies were selected based on their relevance to understanding these topics within the context of Croatian society, with an emphasis on the use of quantitative methods and a positivist approach. Each study contributes to a specific aspect of the research, ranging from changes in the relationship between religiosity and national identity over time to regional differences and attitudes toward immigrants. The criteria for selecting the studies include their focus on changes in social attitudes over the past twenty years, their methodological foundation, and theoretical approach, as well as their ability to provide relevant insights into the dynamics of Croatian society. These studies offer a comprehensive view of the interrelationship between religiosity, national identity, and political orientations, with regional context, generational differences, and specific social groups (such as students) playing key roles in shaping these attitudes. By analyzing these

studies, the importance of further research into these relationships in contemporary Croatia is emphasized, in order to better understand social changes and trends. In conclusion, key insights from all the studies are summarized, highlighting how religiosity, national identity, and political orientations remain interconnected in Croatian society, with regional differences, historical contexts, and generational changes playing crucial roles. The paper also points out the limitations of the existing research and suggests areas for future studies that could further illuminate the complex social relationships in Croatia.

Key words: national identity, religious identity, nationalism, history, Croatia, religion, sociology

Sadržaj

1. Uvod- odnos religijskog i nacionalnog identiteta općenito.....	7
2. Odnos religijskog i nacionalnog identiteta u Hrvatskoj.....	2
3. Cilj rada	5
4. Metodologija – pregledni rad.....	6
5. Rasprava – klasifikacija radova prema temi, uvidima, teorijskom pristupu i metodologiji.....	9
6. Najvažniji uvidi dosadašnjih radova.....	12
7. Ocjena radova i istraživanja – što nedostaje, što bi još trebalo istražiti i na koji način.....	14
8. Zaključak.....	17
9. Literatura.....	19

1. Uvod- odnos religijskog i nacionalnog identiteta općenito

Musa (2012) piše da prema Durkheimovom gledištu, društvo oblikuje religiju. Stoga on naglašava socijalno određenje svetog, te religiju opravdava njezinim korisnim funkcijama i značajem za stabilnost društva. Religija, prema Durkheimu, predstavlja ljudsku aktivnost koja, iako govori o božanstvima, zapravo reflektira društvenu stvarnost. Društvo nije samo skup pojedinaca, već je kompleksna realnost određena kolektivnom svijesću koja nadilazi pojedinca, namećući mu osjećaj obveze i dužnosti. Durkheim vjeruje da je snaga skupine u kojoj pojedinac sudjeluje nadmoćna, određuje njegov identitet. On smatra da je sveto ključni čimbenik u formiranju kolektivnog identiteta i integracije pojedinca u društvo, omogućujući zajedništvo koje bez njega ne bi bilo moguće, zaključuje Musa (2012). Ovaj rad istražuje vezu i perspektivu religijske pripadnosti i nacionalnog identiteta u suvremenoj Hrvatskoj, naglašavajući bitne elemente i međuovisnost religije i nacionalnog identiteta u hrvatskom društvu te koji utjecaj imaju jedan na drugoga. Istraživanja, koja su analizirana u radu, pružaju odgovore na pitanja kako nacionalni i religijski identiteti međusobno utječu i preklapaju se u percepciji pojedinaca u Hrvatskoj. Objašnjava se utjecaj suvremenih globalnih trendova na faktore razvitka nacionalnog identiteta uključujući tehnološki napredak i ekonomske promjene kroz proučavanje relevantnih literatura i prijašnjih istraživanja. Prema Aleksandrowicz (1998) u europskoj prošlosti može se pronaći barem jedan primjer koji analogijom odgovara današnjim integracijskim procesima. Radi se o širenju kršćanstva i europskog identiteta te organizacije europskih država u srednjem vijeku. Posebno u perifernim regijama, elita koja je prihvatila kršćanstvo obvezala se na poštovanje određenih normi i pravila te primjenu inovacija već usvojenih u središnjim dijelovima procesa. Uobičajena reakcija lokalnog stanovništva na ove promjene bila je otpor, vođen poštovanjem prema tradiciji i modelu društvenog života koji se trebao sačuvati. Ovaj proces često je donosio sukob između tradicionalnih i novih kršćanskih vrijednosti, piše Aleksandrowicz (1998). Opisuje se širenje kršćanstva na prostoru Hrvatske u prošlosti i sadašnje stanje. Koliko je kršćanstvo prihvaćeno među Hrvatima i koliko određuje njihov religijski, ali i nacionalni identitet.

Anderson (1990.) tvrdi da se nacija promatra kao zajednica jer se na nju uvijek gleda kao na snažan horizontalni odnos, iako stvarna nejednakost i potencijalna potrošnja prevladavaju unutar nacije

Prema Ćimić (2005) razmatranje veze između religije i nacionalnosti može se shvatiti kao odnos između općenite ideje i specifične zajednice. Dok nije moguće koristiti religiju kao osnovu za formiranje nacionalnog identiteta, moguće je da institucije poput Crkve postanu temelj etničke diferencijacije. Odnos između tih fenomena može biti ključan za uspostavljanje zdravih društvenih odnosa, posebno u multikulturalnim zajednicama. Iako vrijednosti i simboli mogu imati univerzalno značenje, kroz povijest su podložni promjenama. Jasno je da samo rigidna politička uređenja i zatvorene ideologije pokušavaju sebe predstaviti kao nositelje apsolutnih vrijednosti jer, nema jednog istinskog svetog predanja. Uostalom, kada se kulturne razlike tumače kao nepomirljive suprotnosti, gubi se mogućnost pronalaženja zajedničkog temelja unatoč razlikama piše Ćimić (2005). Kada razmišljamo o značenju nacije u suvremenom kontekstu, često se oslanjamo na model prethodno formiranih europskih nacija, što nas sprječava da prepoznamo stvarne društvene tokove na prostoru bivše Jugoslavije. Za nas, ključni put do razumijevanja pojma nacije kao društvenog fenomena leži u fokusiranju na razlike između pretpostavki i rezultata kristalizacije kulturne fizionomije nacije te mentaliteta njezinih pripadnika. Izuzetno je važno razumjeti dinamiku odnosa između pretpostavki i rezultata.

2. Odnos religijskog i nacionalnog identiteta u Hrvatskoj

Prema Marinović i Zrinščak (2006) Hrvatska je primjer zemlje u kojoj se mogu prepoznati različiti sukobi oko uloge religije. S jedne strane, postoje različita logična stajališta o ulozi religije, što potvrđuje snažna povezanost religije s novim društvenim poretkom za koji se smatra da je retroaktivno odigrao ulogu te visoke razine religioznosti. S druge strane, pojavljuju se mnoge zagonetne dileme zbog percipiranog nesklada između visoke razine konfesionalne i religijske identifikacije i niske razine pridržavanja određenih vjerskih normi, primjerice u području morala - ista ta neskladnost o kojoj se naširoko raspravljalo u brojnim studijama sekularizacije u mnogim zapadnoeuropskim zemljama.

Dok se rast nacionalizama može jasno povezati s posljedicama rata, podaci sugeriraju da bi religioznost porasla i bez ratnih događanja, kao što pokazuje značajan porast religioznosti u razdoblju od 1985. do 1989., prije početka rata. Istraživanja iza kojih stoje Sekulić i Šporer (2006) su pokazala da je religioznost u bivšoj Jugoslaviji bila u padu do sredine osamdesetih godina, no taj trend se počeo mijenjati upravo u vrijeme kada su počeli simptomi raspada socijalističkog režima. Unatoč porastu religioznosti, podaci ne ukazuju na istovremeni porast nacionalizma u istom razdoblju. Iako su društvene tenzije rasle, politički diskurs postajao je sve više nacionalistički, ali na individualnoj razini nacionalizam nije doživio isti porast kao religioznost. Ovo sugerira da različite vrijednosne orijentacije ne prate nužno isti vremenski slijed, već da mogu rasti ili opadati neovisno jedna o drugoj.

Analiza prediktivne sposobnosti religioznosti u različitim vremenskim razdobljima trebala bi pomoći u odgovoru na postavljene hipoteze. Religioznost je zabilježila porast tijekom socijalističkog razdoblja, a neki autori sugeriraju da se prema kraju osamdesetih godina događa preokret trenda od sekularizacije prema većoj religioznosti (Perica, 2002). Prema podacima koje navode Sekulić i Šporer (2006), religioznost je bila viša 1996. nego u posljednjem promatranom trenutku socijalističkog razdoblja, no sada pokazuje blago opadanje koje možda nije statistički značajno te može biti rezultat korištenih statističkih metoda. Kako bi se odgovorilo na postavljena pitanja, koristili su parcijalne korelacije između intenziteta religioznosti i svake pojedinačne vrijednosne orijentacije za svaku promatranu godinu. S obzirom na to da vrijednosne orijentacije mogu biti pod utjecajem vremena, društvene situacije, ali i drugih strukturalnih varijabli (na primjer, ako su mlađi ljudi manje konzervativni, a njihov se broj smanjuje u populaciji, porast konzervativizma može jednostavno odražavati smanjenje

broja mladih), uveli su kontrolu za nekoliko osnovnih varijabli poput spola, dobi, obrazovanja, zanimanja i nacionalnosti. Kontrola za nacionalnost posebno je važna jer se nacionalna struktura stanovništva značajno promijenila u odnosu na pred-ratno razdoblje. U predratnim istraživanjima iza kojih stoje Sekulić i Šporer (2006) udio Srba u uzorku iznosio je 12.5% u 1985. i 12.0% u 1989., dok je nakon rata pao na 3.1% u 1996. i 3.5% u 2003. godini. Budući da su Hrvati statistički značajnije religiozniji od ne-Hrvata u godinama prije rata, promjena nacionalne strukture već sama po sebi sugerira višu razinu religioznosti u Hrvatskoj. Stoga, kontrola za nacionalnost pokazuje promjenu u intenzitetu vrijednosti neovisno o promjeni nacionalne strukture.

Prema Boneti i Banovcu (2007), razlike između pojedinih regija Hrvatske mogu se objasniti različitim međusobno povezanim čimbenicima. Prvo, prema lekciji o sekularizaciji, vjerske razlike među regijama rezultat su različitih sila i tendencija. Različita reformska iskustva predvođena različitim modernim silama (Rogić, 2000.) dovode do različitih globalnih rješenja. Detaljna analiza zahtijeva analizu i usporedbu specifičnih trenutnih čimbenika (ekonomskih, političkih, demokratskih, kulturnih itd.) u svakoj regiji. Tradicijski ili kulturno-povijesni razlozi ističu iskustva koja dovode do oblikovanja različitih vjerskih obrazaca u regijama. Iskustva su oblikovana odnosima među državama i djelovanjem različitih religijskih organizacija te značajem različitih religija u općoj strukturi istih skupina. U tom kontekstu religija često karakterizira i razdvaja skupine, ali i stvara granice među skupinama. Naposljetku, važna je i uloga sekularnih i vjerskih elita, njihovi odnosi moći, natjecanje i suradnja, te njihova sposobnost da mobiliziraju javnost da koristi religiju kao resurs.

Nikodem i Zrinščak (2019) pišu o tome da su položaj i uloga religije u hrvatskom društvu često predmet javnih rasprava i znanstvenih analiza. Brojna istraživanja omogućuju jasnu sliku religijskog stanja u Hrvatskoj, posebno kada je riječ o individualnoj religioznosti. Iako nešto rjeđe, istraživanja se bave i posljedičnim aspektima religioznosti te javnom ulogom Crkve. S druge strane, manje je radova koji se bave povezanošću religioznosti s nacionalnim identitetom i političkim orijentacijama, unatoč prisutnosti te teme u javnim diskusijama. Također, važno je spomenuti da Hrvatska sudjeluje u međunarodnom istraživačkom projektu Europska studija vrednota (EVS), a krajem 2017. i početkom 2018. godine proveden je novi val istraživanja. Nadalje Nikodem i Zrinščak (2019) primjenjujući teorijske smjernice na Hrvatsku i uočavaju napetost između dviju glavnih javnih uloga religije: religija kao simboličko-identitetski okvir za većinu stanovništva, bez obzira na razinu njihove religijske identifikacije i sudjelovanja u

crkvenim aktivnostima, i snažna povijesna povezanost nacionalnog identiteta i religije, što se očituje i kroz povezanost religijskih opredjeljenja s političkim orijentacijama.

Nikodem i Zrinščak (2019) moguće je razlikovati dva tipa etno-religioznosti u Hrvatskoj. Prvi tip odgovara prvoj javnoj ulozi religije, gdje je religija općedruštvena. To znači da je hrvatski nacionalni identitet simbolički povezan s katoličkim identitetom, bez obzira na stvarni stupanj religioznosti i identifikaciju s Crkvom. Sintagma "Hrvat-katolik" se odnosi na vrlo opću povezanost između hrvatstva i katoličanstva, bez konkretnih implikacija o stupnju te veze.

Drugi tip etno-religioznosti karakterizira snažna korelacija između religioznosti, nacionalnog ponosa i pretežno desne političke orijentacije. Ovo je prepoznato kao druga javna uloga religije, gdje religioznost, nacionalni ponos i politički stavovi stvaraju povezanost. Na ovoj razini, etno-religioznost može dovesti do društvene diferencijacije jer je stupanj religioznosti značajno povezan s društvenim stavovima i ideologijama. Razlikovanje ovih dvaju tipova etno-religioznosti također je u skladu s drugim tendencijama u religijskom pejzažu Hrvatske. Usporedba rezultata EVS istraživanja iz 1999. i 2008. godine pokazala je jasniju podjelu populacije na vjernike i nevjernike, pri čemu su vjernici u 2008. godini pokazali veću dosljednost u raznim dimenzijama religioznosti u odnosu na 1999. godinu, što može ukazivati na slabljenje prvog tipa etno-religioznosti. Povezanost nacionalnog ponosa s institucionalnom religioznošću potvrđena je i EVS istraživanjem iz 2006. godine, koje je pokazalo da su nacionalni ponos i religijska socijalizacija u obitelji snažno povezani sa stavovima poput "samo je jedna prava religija", "povećan broj religijskih skupina uzrokuje sukobe", "naša zemlja je ugrožena stranim kulturama/nacijama" i "Ustav EU mora spomenuti Boga" prema Nikodem i Zrinščak (2019). Regionalne razlike u religioznosti u Hrvatskoj također se često tumače kroz ulogu religije u očuvanju posebnog nacionalnog identiteta.

Ulogu koju povijesno nije mogao preuzeti jezik, preuzela je religija, što se odražava i na druga područja. Na primjer, viša razina religioznosti, posebno institucionalne religioznosti, povezana je s manje permisivnim stavovima prema braku, obitelji i seksualnosti. Neke analize pokazuju da religioznost i nacionalni ekskluzivizam rastu nakon rata i stjecanja hrvatske nezavisnosti. U skladu s mišljenjem da nacionalizam nije uzrok rata, već njegova posljedica, što se tumači u okviru političke retradicionalizacije hrvatskog društva, ne samo da rastu religioznost i nacionalni ekskluzivizam, već su oni nerazdvojno povezani Nikodem i Zrinščak (2019).

3. Cilj rada

Cilj ovog završnog rada je istražiti kompleksan i višeslojan odnos između nacionalnog i religijskog identiteta, s posebnim osvrtom na Republiku Hrvatsku. U radu će biti analizirani povijesni, društveni i politički konteksti koji su oblikovali ove identitete, ali i način na koji se oni međusobno preklapaju, nadopunjuju ili, u nekim slučajevima, dolaze u sukob. Poseban naglasak bit će stavljen na pregled relevantnih istraživanja iz ovog područja, koja će pružiti empirijsku osnovu za raspravu o nacionalnim i religijskim identitetima u suvremenom hrvatskom društvu. Pregledom dosadašnjih istraživanja, cilj je razumjeti kako se nacionalni i religijski identiteti manifestiraju u Hrvatskoj te kako su se razvijali kroz povijest. Ova istraživanja pružit će uvid u dinamiku odnosa između religije i nacije, kao i u to kako su promjene u društveno-političkom okruženju utjecale na samoprepoznavanje hrvatskih građana. Pored povijesnog aspekta, istražiti će se i suvremeni odnos između nacionalnog i religijskog identiteta, uz poseban fokus na istraživanja javnog mnijenja i sociološke studije koje ispituju percepciju identiteta među različitim društvenim skupinama. Bit će analizirana istraživanja koja obrađuju razlike u percepciji nacionalnog i religijskog identiteta između pripadnika različitih religijskih zajednica u Hrvatskoj. Cilj je utvrditi koliko su ovi identiteti međusobno povezani i koliko religijski identitet utječe na osjećaj pripadnosti naciji. Pružit će se uvid u ono što bi još trebalo istražiti i na koji način. Konačni cilj rada jest, kroz pregled i analizu relevantnih istraživanja, pružiti dubinsku analizu interakcije nacionalnog i religijskog identiteta u Hrvatskoj te odgovoriti na pitanje kako ti identiteti oblikuju individualne i kolektivne perspektive unutar hrvatskog društva.

4. Metodologija – pregledni rad

Rad koji pišu Nikodem i Zrinščak (2019) temelji se na rezultatima tri istraživanja provedena u Hrvatskoj 1999., 2008. i 2018. u sklopu međunarodnog istraživačkog projekta o europskim vrijednostima. Istraživanje provedeno 1999. 5 Do 29. travnja za trostupanjski uzorak odrasle populacije (N = 1003) primjenom trostupanjskog uzorkovanja. Prva faza uključivala je odabir sela metodom klasteriranja, druga faza uključivala je odabir jedne farme metodom slučajnog hoda, a treća faza uključivala je odabir člana kućanstva metodom posljednjeg rođenja. Istraživanje je također provedeno 2008. godine na trostupanjskom uzorku starijih osoba (N=1498) s istom razinom randomizacije. Statistika nakon ankete mjerena je u tri faze: množenje izračunato za jednaku vjerojatnost odabira prema dizajnu, težina nesudjelovanja kako bi se eliminirala usporedba brojeva istraživanja u različitim područjima i post-anketa - stratifikacija- kalibracija na temelju spola, dobi i obrazovanja. Istraživanje 2018. provedeno je od 1. studenog 2017. do 1. siječnja 2017. Izrađeno je na isti način kao i prethodno istraživanje na uzorku hrvatske starije populacije (N = 1477) u veljači 2018. Brojke su zatim stratificirane prema dobi i obrazovanju. Glavni zaključak analize odnosa vjere, identiteta i političke orijentacije jest da su odnosi ojačali između 2008. i 2018. godine. Mnogi vjerski izričaji u godini 2018. mogu se usko povezati s nacionalnim ponosom, hrvatskim korijenima i življenjem prema hrvatskoj kulturi. Također je jača povezanost između političke orijentacije i nekih pokazatelja religioznosti 2018. nego 1999. godine. Tijekom godina raspravljalo se o temama kao što su važnost Boga u životu, vjera kao utjeha, molitva izvan vjerskih obreda i vjera u nebo. U članku je hipoteza uvelike potvrđena. Religija u Hrvatskoj ostala je stabilna tijekom posljednja dva desetljeća, iako postoje dokazi o njenom opadanju. Nema povećanja nacionalnog ponosa, ali ostaje visok. Međutim, Nikodem i Zrinščak (2019) zaključuju da je osobito važno napomenuti da rezultati potvrđuju odnos između vjere i identiteta te između vjere i desnog političkog opredjeljenja.

U osnovnom modelu koji koriste Sekulić i Šporer (2006) je jednostavan pristup "prije – poslije". Oslanjaju na podatke iz četiri istraživanja provedena u Hrvatskoj 1985. i 1989. (kada je Hrvatska još bila dio socijalističke Jugoslavije) te 1996. i 2004. (kada je Hrvatska postala samostalna kapitalistička država u tranziciji). Podaci iz 1985. služe samo kao ilustracija jer uzorak nije dovoljan za dublju komparaciju. Naime, 1985. su podaci prikupljeni od aktivnog stanovništva, dok su kasniji uzorci reprezentativni za cijelu populaciju. Također, usporedivost između 1996. i 2004. može biti upitna zbog korištenja različitih ljestvica u postavljanju istih

pitanja. Ovaj problem će uzeti u obzir prilikom interpretacije, iako ne predstavlja značajan problem za njihov istraživački cilj. Sekulić i Šporer (2006) mjere opću razinu religioznosti u svakoj vremenskoj točki i analiziraju njenu prediktivnu sposobnost za druge vrijednosne orijentacije u tim razdobljima. Postoji direktna usporedivost između 1989. i 1996., što im omogućuje usporedbu socijalizma i postkomunizma. Longitudinalna istraživanja, posebno ona koja nisu prvotno dizajnirana kao takva, mogu biti prilično složena. Jedan od izazova je izbor varijabli za mjerenje stavova. Odabrana su samo pitanja koja su postavljena u sva četiri vremenska razdoblja, dok su pitanja koja nisu bila prisutna u svim točkama izbačena iz analize, iako su mjerila relevantne fenomene. Ovaj pristup smanjuje širinu analize, ali poboljšava preciznost komparacije, zaključuju Sekulić i Šporer (2006).

Istraživanje predstavljeno u tekstu Boneta i Banovca (2007.) provedeno je u okviru projekta “Obnova i identifikacija u hrvatskim krajevima”. U ukupnom uzorku (N = 937) proporcionalno broju stanovnika zastupljeni su sudionici iz tri regije: Istre, Like i Gorskog kotara. Jedan od kriterija za razvrstavanje uzorka po regijama je veličina kuće. Na istraživačka pitanja najvećim su dijelom odgovorila istraživanja provedena prije 2003. godine. Pitanja uključuju 133 varijable u sljedećem skupu pitanja: ključna pitanja razvoja okoliša, evaluacija institucionalnog učinka, evaluacija međuinstitucionalnih odnosa, razina identiteta (lokalni, nacionalni, politički, vjerski), evaluacija etničkih odnosa i etničkih udaljenost. Najvišu procjenu vrijednosti vrednovanja nacije u zemlji zabilježila je Lika među religioznim ispitanicima, 3,02 od 4. Nacija je najmanje važna nereligioznim stanovnicima Like. Ova oštra razlika između vjerskih i nereligioznih u Lici odražava duboke podjele u ličkom društvu. Analiza koja uzima u obzir nacionalnost sudionika daje uvid u prirodu tih razlika. Oko 94,44% Srba (i 31,67% Hrvata) u Lici kaže da im nacionalnost nije bitna.

Kumpes (2019) piše o empirijskom istraživanju provedenom od lipnja do rujna 2009. na uzorku od 1300 odraslih stanovnika Hrvatske. Uzorak je stratificiran prema osnovnim socio-demografskim karakteristikama stanovništva, kao što su spol, dob, stupanj obrazovanja i etnička pripadnost, koristeći podatke popisa stanovništva u Hrvatskoj iz 2001. godine. Uz sociodemografske karakteristike ispitanika i samoprocjenu socioekonomskog statusa, kao nezavisnih kontrolnih varijabli, te izražene političke orijentacije kao dodatne kontrolne varijable u regresijskoj analizi, u radu se koriste mjerni instrumenti iz šireg anketnog upitnika. Ovi instrumenti obuhvaćaju glavne nezavisne mjere, dimenzije religioznosti, te mjere koje opisuju stavove o povezanosti religijskog i nacionalnog identiteta, kao i društvenu distancu

prema religijskim skupinama. Također se koriste mjerni instrumenti za zavisne konstrukte koji opisuju stavove prema stranim (imigrantskim) radnicima. Istraživanje pokazuje da su osobe koje smatraju da su religijski i nacionalni identitet usko povezani sklonije izražavanju društvene distance prema stranim (imigrantskim) radnicima. To uključuje one koji se slažu s tvrdnjama poput: "samo katolici mogu biti pravi Hrvati", "pripadnici vjerskih manjina ne mogu biti pravi Hrvati", "vjera i nacija su nerazdvojivo povezane", "vjerska i nacionalna pripadnost mogu se poistovjetiti" i "vjerska pripadnost je ključna oznaka nacionalne pripadnosti". Ovi rezultati potvrđuju ulogu religije kao simboličke granice i podržavaju teze Sekulića i Šporera (2006), te Sekulićev zaključak o povezanosti nacionalizma i religioznosti (Sekulić, 2012).

Istraživanje koje provode Boneta i Mrakovčić (2023) temelji se na online anketi provedenoj u drugoj polovici 2021. godine na prigodnom uzorku od 624 studenta Sveučilišta u Rijeci (UNIRI). Istraživanje je provedeno pomoću online alata LimeSurvey, a ispitalo je stavove studenata o vjeri, politici, delinkvenciji, volontiranju, braku i suživotu. Link na online anketu poslan je fakultetima UNIRI-a s molbom da ga proslijede svojim studentima i zamole ih da sudjeluju u istraživanju. Podaci su obrađeni u statističkom paketu SPSS 24 na razini univarijatne, bivarijatne i multivarijatne analize.

Kada se usporede aritmetičke sredine varijabli s nacionalnog uzorka iz 2021., primjećuje se da studenti UNIRI-ja pokazuju manju sklonost prema stavovima etnonacionalizma (M1.1. = 2,37; M1.3. = 2,59; M1.5. = 2,57) i klerikalizma (M2.1. = 2,48; M2.2. = 2,63; M2.3. = 2,44) u usporedbi s općom populacijom. Također, studenti se više slažu sa stavovima multikulturalizma (M1.2. = 3,58; M1.4. = 3,98; M1.6. = 3,99).

Faktorska analiza otkriva da varijable političkih stavova formiraju dvije latentne dimenzije ili faktore koji zajedno objašnjavaju 62,5% varijance. Prvi faktor grupira varijable koje predstavljaju stavove etnonacionalizma i antimultikulturalizma. Zanimljivo je primijetiti da studenti ne percipiraju etnonacionalizam i antimultikulturalizam kao odvojene strukture stavova. Drugim riječima, Boneta i Mrakovčić (2023) zaključuju da oni koji više prihvaćaju etnonacionalističke stavove istovremeno pokazuju manju sklonost prema multikulturalnim stavovima, i obrnuto.

5. Rasprava – klasifikacija radova prema temi, uvidima, teorijskom pristupu i metodologiji

U akademskim istraživanjima, klasifikacija radova prema različitim parametrima kao što su tema, uvidi, teorijski pristup i metodologija ključna je za bolje razumijevanje, organizaciju i analizu znanstvenih doprinosa. Ovaj rad analizira istraživanja Nikodema i Zrinščaka (2019), Boneta i Banovca (2007), Kumpesa (2019) te Boneta i Mrakovčića (2023), Sekulić i Šporer (2006) primjenjujući navedenu klasifikaciju kako bismo identificirali ključne aspekte i povezanosti između ovih istraživanja. Tema svakog rada određuje osnovno područje istraživanja i fokus. Nikodem i Zrinščak (2019) istražuju religioznost, nacionalni identitet i političke orijentacije u Hrvatskoj. Njihov rad pruža dublji uvid u to kako se ove tri varijable međusobno povezuju i kako se njihov odnos mijenja kroz vrijeme. Boneta i Banovac (2007) bave se modernizacijom i kolektivnom identifikacijom u hrvatskoj periferiji, analizirajući regionalne razlike u vrednovanju nacije među religioznim i nereligioznim ispitanicima. Kumpes (2019) istražuje religioznost i stavove prema imigrantima u Hrvatskoj, fokusirajući se na to kako visoka religioznost korelira sa stavovima prema stranim radnicima. Boneta i Mrakovčić (2023) analiziraju stavove studenata Sveučilišta u Rijeci o vjeri, politici, delinkvenciji, volontiranju, braku i suživotu, uspoređujući ih s općom populacijom.

Uvidi iz radova donose ključne zaključke i doprinose svakog istraživanja. Nikodem i Zrinščak (2019) su otkrili da se povezanost između religioznosti, nacionalnog identiteta i političkih orijentacija u Hrvatskoj značajno povećala od 2008. do 2018. godine. Religioznost ostaje stabilna, iako neki pokazatelji pokazuju pad, dok nacionalni ponos ostaje na visokoj razini. Boneta i Banovac (2007) su identificirali duboke podjele u ličkom društvu između religioznih i nereligioznih ispitanika, uz drastične razlike u vrednovanju nacije. Ova minorizacija značaja kolektivnog identiteta među Srbima u Lici tumači se kao reakcija na neuspjeh projekta vojnog ostvarenja srpske države u Hrvatskoj. Kumpes (2019) je pokazao da visoka religioznost u Hrvatskoj značajno korelira sa stavovima prema imigrantima, pri čemu religiozni građani pokazuju veću društvenu distancu prema stranim radnicima u usporedbi s nereligioznim građanima. Boneta i Mrakovčić (2023) su otkrili da studenti Sveučilišta u Rijeci pokazuju manju sklonost prema etnonacionalizmu i klerikalizmu, a veću sklonost prema multikulturalizmu u usporedbi s općom populacijom.

Teorijski pristup opisuje teorijske okvire i paradigme korištene u istraživanjima. Sva četiri rada koriste pozitivizam kao teorijski pristup, naglašavajući objektivnu evaluaciju i kvantitativne metode za analizu podataka. Pozitivistički pristup omogućava preciznu i sustavnu analizu korelacija i trendova unutar prikupljenih podataka. Ovaj pristup je posebno koristan u društvenim znanostima gdje se analizira ponašanje i stavovi velikog broja ispitanika.

Metodologija se odnosi na konkretne metode i tehnike korištene u istraživanju. Nikodem i Zrinščak (2019) koriste kvantitativne metode kroz troetapno uzorkovanje odraslog stanovništva u tri različite godine (1999, 2008, 2018), s ponderiranjem podataka za eliminaciju nejednakih šansi izbora i kalibraciju prema demografskim karakteristikama. Boneta i Banovac (2007) također koriste kvantitativne metode sa stratificiranim uzorkovanjem (N=937) prema regijama i veličini naselja, te upitnikom sa 133 varijable koje pokrivaju širok spektar pitanja vezanih za razvojne probleme, funkcioniranje institucija i identifikacijske razine. Kumpes (2019) koristi kvantitativne metode sa stratificiranim uzorkovanjem (N=1300) prema ključnim sociodemografskim karakteristikama i regresijskim analizama za istraživanje povezanosti religioznosti i stavova prema imigrantima. Boneta i Mrakovčić (2023) primjenjuju kvantitativne metode kroz online anketu na prigodnom uzorku od 624 studenta, koristeći univarijatne, bivarijatne i multivarijatne analize za analizu podataka.

Nacionalizam i religioznost često su povezani s posljedicama rata, no podaci sugeriraju da je religioznost mogla rasti i bez ratnih događaja. Ovaj fenomen je evidentan kroz značajan porast religioznosti u periodu od 1985. do 1989. godine, iako rat još nije započeo. Sekulić i Šporer (2006) otkrivaju da je religioznost u bivšoj Jugoslaviji opadala do sredine osamdesetih, no promjena trenda u pravcu povećanja religioznosti počela je upravo u vrijeme kada su se pojavili simptomi raspada socijalističkog režima. Iako je religioznost porasla, podaci ne ukazuju na sličan porast nacionalizma u istom periodu. Iako su društvene tenzije i politički diskurs postajali sve nacionalističkiji, nacionalizam na individualnoj razini nije se povećao u istoj mjeri kao religioznost. Ovi nalazi sugeriraju da različite vrijednosne orijentacije ne nužno slijede isti vremenski slijed, već se mogu razvijati neovisno jedna o drugoj.

Analiza prediktivne sposobnosti religioznosti kroz različita vremenska razdoblja pomaže u testiranju postavljenih hipoteza. Religioznost je zabilježila porast tijekom socijalističkog razdoblja, a neki autori, poput Perice (2002), sugeriraju da se krajem osamdesetih godina dogodio preokret trenda od sekularizacije prema većoj religioznosti. Sekulić i Šporer (2006) navode da je religioznost bila viša 1996. godine u odnosu na posljednje promatrano razdoblje

socijalizma, ali je nakon toga uslijedilo blago opadanje koje možda nije statistički značajno i može biti posljedica primijenjenih statističkih metoda. Da bi odgovorili na istraživačka pitanja, koristili su parcijalne korelacije između intenziteta religioznosti i pojedinačnih vrijednosnih orijentacija za svaku promatranu godinu. S obzirom na to da vrijednosne orijentacije mogu biti pod utjecajem vremena, društvenih situacija i drugih strukturalnih varijabli (npr. smanjenje broja mladih u populaciji može utjecati na porast konzervativizma), uvedene su kontrole za osnovne varijable poput spola, dobi, obrazovanja, zanimanja i nacionalnosti. Kontrola za nacionalnost je posebno važna zbog značajnih promjena u nacionalnoj strukturi stanovništva prije i nakon rata. U predratnim istraživanjima, udio Srba u uzorku bio je 12.5% u 1985. i 12.0% u 1989., dok je nakon rata pao na 3.1% u 1996. i 3.5% u 2003. godini. Budući da su Hrvati statistički religiozniji od ne-Hrvata u godinama prije rata, promjena nacionalne strukture sama po sebi sugerira višu razinu religioznosti u Hrvatskoj. Stoga, kontrola za nacionalnost omogućava analizu promjena u intenzitetu vrijednosti neovisno o promjenama u nacionalnoj strukturi.

Sekulić i Šporer (2006) primjenjuju osnovni model pristupa "prije – poslije" koristeći podatke iz četiri istraživanja provedena u Hrvatskoj 1985. i 1989. (kada je Hrvatska bila dio socijalističke Jugoslavije) te 1996. i 2004. (kada je Hrvatska postala samostalna kapitalistička država u tranziciji). Podaci iz 1985. služe kao ilustracija, jer uzorak nije dovoljno reprezentativan za dublju komparaciju. Dok su podaci iz 1985. prikupljeni samo od aktivnog stanovništva, kasniji uzorci su reprezentativni za cijelu populaciju. Usporedivost između 1996. i 2004. može biti upitna zbog različitih ljestvica korištenih u postavljanju istih pitanja. Sekulić i Šporer (2006) uzimaju ovaj problem u obzir prilikom interpretacije, iako za njihov istraživački cilj ne predstavlja značajan problem. Oni mjere opću razinu religioznosti u svakoj vremenskoj točki i analiziraju njenu prediktivnu sposobnost za druge vrijednosne orijentacije. Direktna usporedbu između 1989. i 1996. omogućuje analizu prijelaza iz socijalizma u postkomunizam. Longitudinalna istraživanja, posebno ona koja nisu prvotno dizajnirana kao takva, mogu biti složena. Izazov je u odabiru varijabli za mjerenje stavova, pri čemu su odabrana samo pitanja koja su postavljena u sva četiri vremenska razdoblja, dok su iz analize isključena pitanja koja nisu bila prisutna u svim točkama, iako su mjerila relevantne fenomene. Ovaj pristup smanjuje širinu analize, ali poboljšava preciznost komparacije, zaključuju Sekulić i Šporer (2006).

Klasifikacija radova prema temi, uvidima, teorijskim pristupima i metodologiji omogućava detaljnu analizu i usporedbu različitih istraživanja. Radovi Nikodema i Zrinščaka (2019),

Boneta i Banovca (2007), Kumpesa (2019), Sekulić i Šporer (2006) te Boneta i Mrakovčića (2023) pružaju dragocjene uvide u dinamiku religioznosti, nacionalnog identiteta, političkih orijentacija i stavova prema imigrantima u Hrvatskoj, koristeći kvantitativne metode i pozitivistički pristup za analizu složenih društvenih fenomena. Ova klasifikacija ne samo da pomaže u razumijevanju pojedinačnih istraživanja, već i u identifikaciji širih trendova i povezanosti unutar društvenih i kulturnih studija.

6. Najvažniji uvidi dosadašnjih radova

Istraživanje društvenih fenomena u Hrvatskoj otkriva složene odnose između religioznosti, nacionalnog identiteta i političkih orijentacija. Analizom radova Nikodema i Zrinščaka (2019), Boneta i Banovca (2007), Kumpesa (2019), Sekulić i Šporer (2006) te Boneta i Mrakovčića (2023), identificirani su ključni uvidi koji doprinose boljem razumijevanju ovih odnosa u hrvatskom društvu.

Rad Nikodema i Zrinščaka (2019) pruža značajan uvid u dinamiku odnosa između religioznosti, nacionalnog identiteta i političkih orijentacija u Hrvatskoj. Njihovo istraživanje pokazuje da je od 2008. do 2018. godine došlo do značajnog povećanja međusobne povezanosti ovih triju varijabli. Dok je religioznost ostala relativno stabilna kroz dvadeset godina, njena povezanost s nacionalnim ponosom i hrvatskim identitetom postala je izraženija. U 2018. godini, političke orijentacije su bile znatno više povezane s određenim pokazateljima religioznosti, uključujući važnost Boga u životu, vjeru kao utjehu, molitvu izvan vjerskih obreda te vjerovanje u raj. Ovi uvidi naglašavaju kako religioznost i dalje igra ključnu ulogu u oblikovanju političkih i nacionalnih identiteta u Hrvatskoj.

Najvažniji uvid rada iza kojega stoje Sekulić i Šporer (2006) je da je porast religioznosti u Hrvatskoj zabilježen i prije početka rata, što sugerira da promjene u religioznosti nisu isključivo uzrokovane ratom. Istraživanje Sekulića i Šporera (2006) pokazuje da je religioznost u bivšoj Jugoslaviji opadala do sredine osamdesetih, ali se zatim počela povećavati, dok nacionalizam na individualnoj razini nije pokazao sličan trend porasta. Ovi nalazi upućuju na to da religioznost i nacionalizam mogu rasti ili opadati neovisno jedan o drugom i da različite vrijednosne orijentacije ne prate uvijek isti vremenski slijed.

Boneta i Banovac (2007) istražuju regionalne razlike u vrednovanju nacije među religioznim i nereligioznim ispitanicima u Hrvatskoj, s posebnim fokusom na tri regije: Istru, Liku i Gorski kotar. Njihovi rezultati pokazuju da u Lici religiozni ispitanici vrednuju naciju znatno više nego nereligiozni ispitanici, ukazujući na duboke društvene podjele. Analiza je otkrila da čak 94,44% Srba u Lici tvrdi da im pripadnost naciji nije važna, što se tumači kao reakcija na neuspjeh projekta vojnog ostvarenja srpske države u Hrvatskoj. Suprotno tome, u Istri su zabilježene najmanje srednje vrijednosti u svim kategorijama, što se može interpretirati kao najmanja kontaminacija religioznog nacionalnim. Ovi uvidi ističu kako regionalne razlike i povijesni konteksti mogu značajno utjecati na percepciju nacionalnog identiteta.

Kumpes (2019) istražuje kako visoka religioznost u Hrvatskoj korelira sa stavovima prema imigrantima. Njegovo istraživanje pokazuje da religiozni građani, posebno oni koji prakticiraju svoju vjeru i pripadaju vjerskim skupinama, pokazuju znatno veću društvenu distancu prema stranim radnicima u usporedbi s nereligioznim građanima. Ovi rezultati ističu kako religioznost može oblikovati stavove prema imigrantima, naglašavajući složenost i utjecaj religioznosti na društvene stavove. Kumpesova analiza ukazuje na to da religioznost nije samo privatna stvar pojedinca, već ima šire društvene implikacije koje se manifestiraju u stavovima prema drugim društvenim skupinama.

Boneta i Mrakovčić (2023) analiziraju stavove studenata Sveučilišta u Rijeci o vjeri, politici, delinkvenciji, volontiranju, braku i suživotu, uspoređujući ih s općom populacijom. Njihovo istraživanje pokazuje da studenti pokazuju manju sklonost prema stavovima etnonacionalizma i klerikalizma, dok su skloniji multikulturalizmu. Ovi rezultati sugeriraju da mlađa generacija u Hrvatskoj, posebno studenti, ima progresivnije stavove u odnosu na širu populaciju. Faktorska analiza otkriva da varijable političkih stavova formiraju dvije latentne dimenzije: etnonacionalizam i antimultikulturalizam, te multikulturalizam. Studenti ne percipiraju

etnonacionalizam i antimultikulturalizam kao odvojene strukture stavova, što ukazuje na integrirani pristup multikulturalnim pitanjima.

Analiza radova Nikodema i Zrinščaka (2019), Boneta i Banovca (2007), Sekulić i Šporer (2006), Kumpesa (2019) te Boneta i Mrakovčića (2023) otkriva ključne uvide u dinamiku religioznosti, nacionalnog identiteta i političkih orijentacija u Hrvatskoj. Ovi uvidi pružaju duboko razumijevanje kako ovi faktori međusobno djeluju i oblikuju društvene stavove. Regionalne razlike, povijesni konteksti i generacijske promjene ključni su elementi koji doprinose raznolikosti stavova u hrvatskom društvu. Ova istraživanja ne samo da obogaćuju znanstvenu literaturu, već i pružaju korisne informacije za oblikovanje politika i strategija koje promoviraju društvenu koheziju i razumijevanje u multikulturalnom društvu.

7. Ocjena radova i istraživanja – što nedostaje, što bi još trebalo istražiti i na koji način

Istraživanje odnosa između religioznosti, nacionalnog identiteta i političkih orijentacija u Hrvatskoj kroz radove Nikodema i Zrinščaka (2019), Boneta i Banovca (2007), Kumpesa (2019) te Boneta i Mrakovčića (2023) nudi značajne uvide u društvene dinamike. Ovi radovi pružaju dragocjene informacije koje pomažu razumijevanju složenih veza između ovih varijabli, no istovremeno ukazuju na određene nedostatke i praznine koje bi buduća istraživanja mogla adresirati kako bi se dobila cjelovitija slika.

Rad Nikodema i Zrinščaka (2019) donosi važne uvide u promjene odnosa između religioznosti, nacionalnog identiteta i političkih orijentacija u Hrvatskoj. Analizom podataka prikupljenih kroz tri valjane empirijske studije provedene u 1999., 2008. i 2018. godini, istraživači su otkrili značajno jačanje povezanosti između religioznosti i nacionalnog identiteta, kao i između

religioznosti i političkih orijentacija. Ovi rezultati ukazuju na to da su u 2018. godini religiozni pokazatelji, poput važnosti Boga, vjere kao utjehe i molitve izvan vjerskih obreda, postali značajnije povezani s nacionalnim ponosom i političkim stavovima. Ova studija također pokazuje kako je politička orijentacija postala usko povezana s religijskim stavovima, posebno u kontekstu desne političke orijentacije.

Međutim, iako je longitudinalna analiza pružila korisne uvide, postoji potreba za dodatnim istraživanjima koja bi obuhvatila širi spektar geografske i sociodemografske raznolikosti. Uključivanje različitih regija i demografskih skupina moglo bi pružiti dublje razumijevanje kako se ove povezanosti mijenjaju u različitim kontekstima i kako globalni trendovi utječu na lokalne dinamike.

U radu Sekulić i Šporer (2006) nedostaju dublje analize uzroka promjena u religioznosti i nacionalizmu, te utjecaji vanjskih faktora poput globalizacije i međunarodnih odnosa. Također, trebali bi se istražiti specifični demografski obrasci i uključiti komparativne studije sličnih slučajeva iz drugih zemalja. Kvalitativne metode i dugoročni trendovi nakon 2004. godine također bi mogli obogatiti nalaze. Osim toga, poboljšanje statističkih metoda može povećati preciznost rezultata.

U svom istraživanju, Boneta i Banovac (2007) usmjeravaju se na regionalne razlike u vrednovanju nacije među religioznim i nereligioznim osobama u tri specifične regije Hrvatske: Istri, Lici i Gorskom kotaru. Njihovi rezultati ukazuju na značajne razlike u percepciji nacionalnog identiteta među religioznim i nereligioznim ispitanicima. U Lici, religiozni ispitanici ocjenjuju važnost nacije mnogo više od nereligioznih, što sugerira duboke društvene podjele. Zanimljivo je da je među Srbima u Lici velika većina izrazila nisku važnost nacionalne pripadnosti, što se može razumjeti kao reakcija na neuspjeh političkih projekata iz prošlosti.

S druge strane, u Istri su zabilježene najmanje vrijednosti u svim kategorijama, što ukazuje na manju povezanost između religioznosti i nacionalnog identiteta u toj regiji. Ovi nalazi sugeriraju kako povijesni kontekst i regionalne specifičnosti mogu značajno utjecati na percepciju nacionalnog identiteta, ali također upućuju na potrebu za širim istraživanjem koje bi uključilo i druge regije Hrvatske te dodatne faktore koji utječu na regionalne varijacije.

Kumpes (2019) istražuje kako religioznost utječe na stavove prema imigrantima. Rezultati njegovog istraživanja pokazuju da visoka religioznost u Hrvatskoj korelira s većom društvenom

distancom prema stranim radnicima. Religiozni građani, osobito oni koji aktivno prakticiraju svoju vjeru, iskazuju veće negativne stavove prema imigrantima u usporedbi s nereligioznim osobama. Ovi rezultati ukazuju na to da religioznost može imati značajan utjecaj na stavove prema različitim društvenim skupinama, naglašavajući kako religiozna uvjerenja mogu oblikovati percepciju imigranata i društvenu distancu.

Međutim, dok ovo istraživanje pruža važne uvide u povezanost religioznosti i stavova prema imigrantima, postoje prilike za daljnje istraživanje. Na primjer, istraživanje bi moglo uključivati analizu utjecaja različitih religijskih denominacija na stavove prema imigrantima, kao i istraživanje uloge religioznih vođa i zajednica u oblikovanju javnog mišljenja.

Boneta i Mrakovčić (2023) fokusiraju se na stavove studenata Sveučilišta u Rijeci prema vjeri, politici, delinkvenciji, volontiranju, braku i suživotu. Njihovo istraživanje pokazuje da studenti imaju manju sklonost etnonacionalizmu i klerikalizmu, dok su otvoreniji prema multikulturalizmu u usporedbi s općom populacijom. Faktorska analiza pokazuje da studenti ne percipiraju etnonacionalizam i antimultikulturalizam kao odvojene stavove, što sugerira integrirani pristup multikulturalnim pitanjima među mladima.

Iako ovi nalazi nude uvide u stavove mladih ljudi, istraživanje bi moglo biti obogaćeno proširenjem uzorka na studente iz različitih sveučilišta i fakulteta diljem Hrvatske. Također, uključivanje kvalitativnih metoda, poput intervjua i fokus grupa, moglo bi pružiti dublje razumijevanje motiva i stavova studenata prema tim temama.

ako trenutna istraživanja pružaju značajne uvide u odnose između religioznosti, nacionalnog identiteta i političkih orijentacija u Hrvatskoj, postoje područja koja zahtijevaju daljnje istraživanje. Potrebno je proširiti uzorke kako bi se obuhvatili različiti geografski i sociodemografski aspekti, te koristiti kombinirane metodologije za dublje razumijevanje stavova i motiva. Interdisciplinarni pristupi, uključivanje analiza utjecaja medija i longitudinalne studije također su ključni za cjelovitije razumijevanje društvenih dinamika. Svi ovi aspekti mogu obogatiti znanstvenu literaturu i pružiti korisne smjernice za oblikovanje politika koje će promicati društvenu koheziju i razumijevanje u multikulturalnom društvu.

8. Zaključak

Zaključak ovog rada o odnosu između religioznosti, nacionalnog identiteta i političkih orijentacija u Hrvatskoj temelji se na analizama radova Nikodema i Zrščaka (2019), Boneta i Banovca (2007), Sekulića i Šporera (2006), Kumpesa (2019) te Boneta i Mrakovčića (2023). Ovi radovi pružaju značajne uvide u složene međusobne veze ovih varijabli, ali također ukazuju na određene nedostatke i praznine koje bi buduća istraživanja trebala adresirati kako bi se dobila cjelovitija slika.

Rad Nikodema i Zrinščaka (2019) naglašava kako je povezanost između religioznosti, nacionalnog identiteta i političkih orijentacija značajno ojačala tijekom posljednjih dvadeset godina. Longitudinalna analiza podataka iz 1999., 2008. i 2018. godine pokazuje da su religiozni pokazatelji postali važniji za nacionalni ponos i političke stavove, osobito u kontekstu desne političke orijentacije. Međutim, postoji potreba za dodatnim istraživanjima koja bi obuhvatila širi spektar geografske i sociodemografske raznolikosti.

Istraživanje Boneta i Banovca (2007) ističe regionalne razlike u vrednovanju nacije među religioznim i nereligioznim osobama. Njihovi nalazi ukazuju na duboke društvene podjele, osobito u Lici, gdje religiozni ispitanici pridaju veću važnost nacionalnoj pripadnosti u usporedbi s nereligioznim ispitanicima. Suprotno tome, u Istri je zabilježena manja povezanost između religioznosti i nacionalnog identiteta. Ovi rezultati naglašavaju potrebu za širim istraživanjem koje bi uključilo i druge regije Hrvatske te dodatne faktore koji utječu na regionalne varijacije.

Kumpes (2019) istražuje utjecaj religioznosti na stavove prema imigrantima i nalazi da visoka religioznost korelira s većom društvenom distancom prema stranim radnicima. Religiozni građani, osobito oni koji aktivno prakticiraju svoju vjeru, iskazuju veće negativne stavove prema imigrantima u usporedbi s nereligioznim osobama. Ovi rezultati sugeriraju da religiozna uvjerenja mogu značajno oblikovati percepciju imigranata i društvenu distancu, te naglašavaju potrebu za istraživanjem utjecaja različitih religijskih denominacija i uloge religioznih vođa u oblikovanju javnog mišljenja.

Zaključak rada Sekulića i Šporera (2006) je da su promjene u religioznosti u Hrvatskoj pokazale značajan porast tijekom kasnih osamdesetih i devedesetih godina, iako nacionalizam na

individualnoj razini nije rastao u istom mjeru. Ovo sugerira da religioznost i nacionalizam nisu nužno povezani i da se mogu razvijati neovisno jedan o drugom. Povećanje religioznosti tijekom socijalističkog razdoblja i blago opadanje nakon toga ukazuju na složen odnos između društvenih promjena i vrijednosnih orijentacija. Analiza je pokazala potrebu za pažljivim razmatranjem demografskih i statističkih varijabli kako bi se bolje razumjeli ovi dinamici i njihov utjecaj na društvo.

Boneta i Mrakovčić (2023) analiziraju stavove studenata Sveučilišta u Rijeci prema vjeri, politici, delinkvenciji, volontiranju, braku i suživotu. Njihovo istraživanje pokazuje da studenti imaju manju sklonost etnonacionalizmu i klerikalizmu, te su otvoreniji prema multikulturalizmu u usporedbi s općom populacijom. Ovi nalazi nude uvide u stavove mladih, no potrebno je proširiti uzorak na studente iz različitih sveučilišta i fakulteta diljem Hrvatske te uključiti kvalitativne metode za dublje razumijevanje njihovih motiva i stavova.

Zaključno, iako trenutna istraživanja pružaju značajne uvide u odnose između religioznosti, nacionalnog identiteta i političkih orijentacija u Hrvatskoj, posebno se ističe potreba za dubljim istraživanjem odnosa između nacionalnog i religijskog identiteta. Postoje značajne regionalne i socio-demografske varijacije u tome kako religija oblikuje nacionalni identitet, a rezultati dosadašnjih studija ukazuju na složene i dinamične veze između ovih dvaju identiteta. Daljnja istraživanja trebala bi se fokusirati na proširenje uzoraka kako bi se bolje razumjeli ovi odnosi u različitim geografski i sociodemografski raznovrsnim skupinama. Korištenje kombiniranih metodologija može pružiti dublje uvide u motive i stavove koji oblikuju nacionalni i religijski identitet.

9. Literatura

1. Aleksandrowicz, D. (1998). „Integracija, nacionalizam i religija“ *Croatian Political Science Review*, 35(4): 90-97.
2. Anderson, Benedict (1990). *Nacija: zamišljena zajednica*. Zagreb: Školska knjiga.
3. Boneta, Željko i Banovac, Boris (2007). „Religioznost i nacionalizam na hrvatskoj periferiji – veliki scenariji za male zajednice“, *Migracijske i etničke teme*, 3: 163-184.
4. Boneta, Željko i Mrakovčić, Marko (2022). „Religiosity as a predictor of students' political Attitudes“ *Sociology Compass*, e13090. <https://doi.org/10.1111/soc4.13090>
5. Ćimić, Esad (2005). *Iskušenja zajedništva*. Sarajevo: Did Sarajevo.
6. Grozdanov, Zoran i Zelič, Nebojša (2023). „Religious nationalism and religious governance: Overlaps and divergences. The case of Croatia“, *Religious Diversity in Europe and Russia*, 0(0): 1-15.
7. Kumpes, Josip (2018). „Religioznost i stavovi prema imigrantima u Hrvatskoj“, *Migracijske i etničke teme*, 3: 275-320.
8. Marinović Jerolimov, Dinka i Zrinščak, Siniša (2006). „Religion Within and Beyond Borders: The Case of Croatia“, *Social Compass*, 53 (2): 279-290.
9. Musa, I. (2012).“ Sociološki pristupi religiji i religijskom identitetu“ *Hum: Journal of the Faculty of Humanities and Social Sciences*, 9: 304-324.
10. Nikodem, Krunoslav i Zrinščak, Siniša (2019). „Etno-religioznost: religioznost, nacionalni identitet i političke orijentacije u hrvatskom društvu“, u: Josip Šimunović i Silvija Migles (ur.). *Uzvjeroval, zato besjedim (2 kor 4,13)*. Zagreb: Katolički bogoslovni fakultet sveučilišta u Zagrebu, str. 431-448.
11. Sekulić, D. (2012).“ Društveni okvir i vrijednosti“ *Revija za sociologiju*, 42 (3): 231–275.
12. Sekulić, Duško i Šporer, Željka (2006). „Religioznost kao prediktor vrijednosnih orijentacija“, *Revija za sociologiju*, 37 (1-2): 1-19.